

KOLONIĀLISMS UN KOLONIĀLĀ SITUĀCIJA LATVIJĀ KĀ POTENCIĀLA VĒSTURES PĒTNIECĪBAS UN LITERATŪRZINĀTNES PROBLĒMA

Imants Frederiks Ozols

Mg. philol., doktora grāda pretendents, Daugavpils Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte; lektors, Rīgas Tehniskās universitātes E-studiju un humanitāro zinātņu fakultāte

Zinātniskās intereses: semiotika, Rietumāzijas studijas, koloniālisma vēsture un postkoloniālisms.

Rakstā aplūkots marginālās koloniālās un postkoloniālās literatūras virziens Latvijas literatūrzinātnē. Šādu pētījumu lokā primāri atrodas padomju perioda pieredze, taču koloniālisma pieredze atrodama arī latviešu 19. un 20. gadsimta literatūrā. Rakstā iztirzāti atsevišķi postkoloniālisma studiju aspekti Augusta Deglava triloģijas “Rīga” piemērā, kā arī tiek rosināta plašāka diskusija par to, kā uztverama latviešu tautas pieredze dažādos vēstures periodos. Aplūkots arī strīdīgs jautājums, vai latviešu stāvoklis var tikt uzskatīts par koloniālas pakļautības stāvokli, ņemot vērā “vācu faktoru”, proti, vācbaltiešus, kā arī “civilizējošās misijas” elementu 19. gadsimta naratīvā.

Atslēgas vārdi: koloniālisms, koloniālā literatūra Latvijā, literatūrzinātne, postkoloniālisma studijas, vācu koloniālisms.

Ievads

Ja apstākļus, kādos dzīvoja īri vismaz no 16. gadsimta vidus līdz pat miera līguma parakstīšanai starp Britu impēriju un Īrijas brīvvalsti 1921. gadā, postkoloniālisma pētnieki¹ lielā vienprātībā uzskata par koloniālu stāvokli, tad situācija,

¹ Citstarp: “Dienvidu Īrija bija pakļauta valsts, kas uzrādīja lielo vairumu to pazīmju, kuras šajā [20. gs.] tiek sauktas par “zemu attīstību”. Uz šīs bāzes, kā arī mobilizējot

kādā 19. gadsimtā dzīvoja lielākā daļa latviešu mūsdienu Latvijas teritorijā, kaut daudzējādā ziņā salīdzināma no postkoloniālās teorijas viedokļa, tādu vienprātību negūst ne Latvijas literatūrzinātnē, ne vēstures pētniecībā. Īru stāvoklis līdz suverēnas Īrijas republikas dibināšanai lielākoties tiek uzskatīts par koloniālu situāciju, bet īru literatūra, attiecīgi, par tādu nacionālo literatūru, kas satur un ilustrē postkoloniālo. Edvards Saīds (*Edward Said*) to pierāda nevis ar sholastisku diskusiju par to, kādos apstākļos un gadījumos pakļautas tautas un teritorijas raksturojamas kā koloniālā stāvoklī pastāvošas, bet gan kā īpašu uztveres un iztēles kompleksu. Runa ir par Orienta (šeit apzināti lietots šāds apzīmējums, jo Saīda “the Orient” nav nedz virziena, nedz reģiona ziņā ekskluzīvi saistīts ar Austrumiem – *aut. piez.*) un orientālā iztēlošanos – kolonizatora iztēli, kuras rezultāts ir subjekta pārvēršana objektā, turklāt šāds objekts ne tikai var būt, bet bieži arī ir iekāres objekts, bet citkārt saistās ar koloniālā spēka aizgādniecību. Saīds runā par “īpašiem veidiem, kā Eiropa ataino Karību salas, Īriju un Tālos Austrumus”.²

Koloniālisms ir viens no tematiem, kuru atsevišķas zinātņu nozares aplūko noteiktās naratīva tradīcijās. Tādējādi ne tikai veidojas atšķirīga terminoloģija un nomenklatūra, bet arī atšķirīga terminu interpretācija, kā arī kļūst grūtāk panākt vienotu izpratni par to, kas vispār uzskatāms par problēmu un kā tā aplūkojama. Tieši šādas atšķirības rada pretrunas, kas var būt auglīgs pamats diskusijai. Piemēram, no literatūrzinātnes, kultūru un sociālantropoloģijas skatpunkta svarīgas ir ilgas un iztēle, kas koloniālās kultūras pārstāvjus, proti, kolonizatorus noteiktā veidā pretstata kolonizējamajiem. Saīds min Edmundu Spenseru (*Edmund Spenser*, kurš īru kultūru uzskatīja par barbarisku un pakļaujamu, turklāt uzsverot, ka to nepieciešams darīt ar spēku, bet īru pretošanās angļiem apliecinot viņu kultūras atpalicību), Viljamu Šekspīru (*William Shakespeare*), Danielu Defo (*Daniel Defoe*) un Džeinu Ostinu (*Jane Austen*), izceļot viņu ieciklēšanos uz sociāli vēlamo, ar varu apveltīto telpu “metropoliskajā” Anglijā vai Eiropā, kas “ieceres, motīva un progresa ceļā savienota ar tālām vai perifēriskām pasaulēm (Īriju, Venēciju, Āfriku, Jamaiku), kas tiek uztvertas kā iekārojamas, bet zemākas”.³ Postkoloniālisma studijas laika gaitā attīstījušās un kļuvušās diskursīvas. Ar to domāts ne tikai Mišela Fuko (*Michel Foucault*) redzējums par diskursu

katolicisma sniegtās dziļās kultūras atšķirības, lielākoties zemnieku sabiedrība radīja klasisku nacionālistisku reakciju pret svešu varu, kas beidzās 1922. gadā.” Nairn 1981, 11.

2 Said 1994, vii.

3 Gobineau 1967 [1853–1855].

kā varas realizācijas telpu,⁴ kas veido cilvēku uztveri par apkārtējo pasauli un pat pašu pieredzi tajā. Šajā rakstā koloniālā pieredze, kas kā vācu muižniecības un vācbaltiešu augstā statusa iepretim latviešiem kritika parādās arī Augusta Deglava triloģijā “Rīga”, cieši saistās ar vienu tās izpausmi – koloniālo vardarbību (*colonial violence*), to izprotot kā tās “epistēmisko” aspektu, proti, uzbrukumu kolonizēto tautu kultūrai, domai un vērtību sistēmām. [...] Koloniālā diskursa studijas tādējādi cenšas piedāvāt padziļinātu analīzi koloniālajām epistemoloģijām, kā arī saistīt tās ar koloniālo institūciju vēsturi.”⁵

Augstās–zemās kultūras uztveres komplekss, no privileģētās sabiedrības daļas skatpunkta raugoties, parādās, piemēram, Latvijā 19. gadsimtā iznākošā laikraksta “Libausche Zeitung” publikācijā “Ligo svētki agrāk un pašlaik Kurzemē” (*Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland*).⁶ Šīs publikācijas autors, kaut arī parakstās kā “Latvietis” (*Ein Lette*), tomēr tekstā runā par atgriešanos Kurzemē un Ligo svētku skatīšanu pēc ilgākas prombūtnes. Raksturīgā orientālisma garā mijas sajūsma par, viņaprāt, patiesajām un cēlākajām šo svētku izpausmēm un nožēla par nepārprotamu to degradāciju mūsdienās (proti, 19. gs. pēdējā desmitgadē). Ar acīmredzamiem rakstura trūkumiem apveltītie ļaudis, pēc anonīmā apskatnieka domām, ir laupījuši svētkiem gan daili, gan dziļāku būtību. Agrākās sakoptības, skaistu dziedājumu un pieticības vietā nākusi dzeršana, kaušanās, izēšanās. Postkoloniālās teorijas gaismā aplūkota, tā nav nevainīga sūkstīšanās par pagātnes ideālu zušanu, bet gan pārākās, vāciskās kultūras un zemākās – latviešu kultūras salīdzināšana, ignorējot ne tikai vēsturiskos apstākļus, kādos šīs atšķirības veidojušās, bet pat vēl tobrīd vērojamās sekas ilgstošai latviešu tautas un it sevišķi latviešu valodā runājošu cilvēku izstumšanai no attiecīgā laikmeta kultūras telpas. Raksts publicēts vācu valodā iznākošā presē, vērtējot svētkus, kuriem būtībā nav sakara ar vācu kultūru; turklāt, raksturojot svinēšanu, tiek izteikti spriedumi par latviešu, īpaši jaunākās paaudzes raksturu un degradāciju. Pārsteidzošā kārtā, kā arī ievērojami apsteidzot postkoloniālās teorijas pamatlīcējus, šo stāvokli visai precīzi uztvēris Augusts Deglavs savā kultūrvēsturisko romānu triloģijā “Rīga”.

Kā nopietna problēma parādās Latvijā vērojamā nevēlēšanās aplūkot apstākļus, kādos veidojās latviešu nacionālā literatūra un kultūra 19. gadsimtā, kā iekšējā koloniālisma (*internal colonialism*) piemēru. Daļēji tas saistīts ar to, kādu nozīmi dažādu zinātņu pārstāvji piešķir īpatnējai Baltijas guberņu jeb provinču pārvaldei; lai gan šīs teritorijas bija Krievijas kroņa rokās, taču vienlaikus,

4 Foucault 1972.

5 Conrad 2012.

6 Ein Lette. Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland. *Libausche Zeitung*, 01.07.1894., 1.

kopš Krievijas kronis nostiprinājās Baltijas jūras krastos, un pat vēl lielā daļā 19. gadsimta dominējošais stāvoklis tajās bija vācu aristokrātijai un elitei. Šī elite izteikti un sākotnēji ar labiem panākumiem pretojās arī reformām, kuru gaitā eventuāli notika muižu zemēs dzīvojošo latviešu tiesiska, ekonomiska un sociāla emancipācija.⁷ Starp vairākiem 19. gadsimta autoriem, kuri runā par reformām kontekstā ar it sevišķi lauku iedzīvotāju emancipāciju, minams Frīdrihs Racels (*Friedrich Ratzel*). Austrumeiropiešu stāvoklim īpaša uzmanība pievērsta viņa 1885. gadā publicētajā darbā “Etnoloģija” (*Völkerkunde*), kas angļu valodā iznācis gan ar nosaukumu “Cilvēces antropoloģija”, gan “Cilvēces vēsture” (*The History of Mankind*).⁸ Kontekstā ar šo tematu minams arī franču diplomāts un etnologs Arturs de Gobino (*Arthur de Gobineau*), kurš daudz ceļojis Austrumeiropā un uzskatīja, ka vācu aristokrācija ir pārāka par slāviem un citām šajā reģionā sastopamajām tautībām. Starp citu, Gobino latviešus un igauņus uzskatīja par slāvu “rases” tautām.⁹ Pašsaprotami, ka mūsdienās šāds Gobino izteikti rasistisks skatījums netiek uzskatīts nedz par zinātnisku, nedz faktiskajam stāvoklim atbilstošu un pat morāliski pieņemamu. Tomēr Gobino uzskatiem un publikācijām bija milzīga ietekme 19. gadsimtā, tādēļ tas nav ignorējams skatījums, cenšoties iespējami pareizi interpretēt vietējo tautu uztveri. Starp citu Deglava triloģija “Rīga” īpaši izceļ vācbaltiešu, kā viņi paši teica – “īsteno baltiešu” pretošanos tādiem cariskās administrācijas lēmumiem, kas uzlabotu (vismaz romānā attēloto aktīvistu ieskatā) latviešu cilvēka stāvokli. Ar latviešu cilvēku galvenokārt tika izprasts lauku iedzīvotājs. Lielpilsētās, it sevišķi izmantojot iespējas ārēji (apģērbs, valoda, nodarbošanās¹⁰) piepulcēties vāciešu sabiedrībai, robežas starp vācbaltiešiem un latviešiem kļuva arvien vairāk izplūdušas. Tas faktiski ir pirmā triloģijas romāna “Patrioti” konflikta pamatā. Romānā minēta arī epizode, kur, kā tobrīd klātesošajiem šķitis, t. s. Rīgas angļu kolonijas (šeit – kopienas nozīmē) uzņēmējs Rihards Tomsons pauž nicinājumu pret tiem latviešiem, kas imitē vāciešus. Šī problēma tiek pasvītota, izceļot viņus kā traucēkli konstruktīvu attiecību veidošanai starp vāciešiem un latviešiem: “Mūs nicina tie paši kaunīgie latvieši, ieslēpušies vācu ādā... Šai reptiļu sugai vajag iznīkt, tikai tad starp vietējām tautībām var nodibināties laba satiecība.”¹¹

7 Osterhammel 2014.

8 Ratzel 1896.

9 Gobineau 1967 [1853–1855].

10 Francs Fanons (*Frantz Fanon*) šo atdarināšanas kompleksu dēvē par “baltajām maskām” (Fanon 2018 [1952]), savukārt Homī Bābā (*Homi K. Bhabha*) izmanto arī sociālās mīmīkrijas jēdzienu un aplūko to plašāk savos darbos (Bhabha 1984, 125–133).

11 Deglavs 1960a [1912], 152.

Bieži vien sekmīgai akadēmiskai diskusijai par koloniālisma diskursu vai vismaz tā elementu klātbūtni kultūras tekstā un savas vēstures uztverē šķēršļus rada terminoloģiskas dabas problēma, proti, vārdu “koloniālisms” un “koloniāls” uztvere, jo akadēmiskais diskurss šajā jautājumā orientējas uz vispārējo publisko diskusiju telpu. Tajā pašlaik koloniālisms dažkārt tiek piesaukts Latvijas PSR, proti, padomju okupācijas posma raksturošanai. Ņemot vērā, ka padomju posms tiek raksturots kā marķēts (runa ir par marķētības stāvokli semiotikas izpratnē¹²) “anti-laiks”, novirze no normālas valsts attīstības gaitas, kā arī vistraģiskākais laiks pārskatāmā Latvijas vēsturē, ārpus šāda uzsvērti unikāla konteksta jēdziena “koloniālisms” lietošana kļūst problemātiska. Turklāt postkoloniālās teorijas izpratnē šis vārds nav ticis lietots nedz Latvijas zinātnē, nedz publicistikā arī pirms tam (sk. tālāk).

Līdz ar to arī Latvijā bieži postkoloniālā teorija saistās tikai ar liberāli progresīvām politiskām un pilsoniskām iniciatīvām, sociālistiskas un marksistiskas politiskās idejas sludinošām kustībām Rietumos kopš 20. gadsimta vidus. Papildus šiem uztverē un lietojuma tradīcijā sakņotiem ierobežojumiem svarīga loma ir arī tam, kā mūsdienu sabiedrība vērtē vācu kultūras ietekmi nācijas tapšanā. Tā tiek atzīta par kopumā pozitīvu, tādu, kas latviešus vienoja ar Rietumu kultūras un politisko telpu; arī tādēļ koloniālisma piesaukšana 19. gadsimta kontekstā daļai zinātnieku šķiet patiesību kropļojošs pārspilējums.¹³

Tomēr koloniālā situācija, kā to izprot literatūrzinātne un kā tā atspoguļojas kultūras tekstā, šaurākā nozīmē – literatūrā, nav uzlūkojama kā pozitīvo ieguvumu un nosacītu zaudējumu bilance. Postkoloniālisma studijas būtībā ir vērstas uz koloniālā iespaida identificēšanu un pārvērtēšanu, nevis noteiktu programmatisku secinājumu izdarīšanu attiecībā uz arvien jaunām koloniālām pieredzēm. Tādējādi ir iespējams diskutēt arī par to, ka, piemēram, vācu muižniecības ietekmē latviešos veidojās noteiktas īpašības vai sadzīves modeļi, kam varēja būt arī labvēlīgs iespaids 20. gadsimta pirmās puses vai pat mūsdienu latvieša etnopsiholoģiskajā portretā, vēlākā valsts tautsaimniecības modelī, starptautiskajās attiecībās u. tml.

Arī koloniālās situācijas politikas subjektu jeb aktoru identificēšana nereducējas līdz varas avota un pārvaldes realizācijas konstatējumam konkrētā teritorijā vai formālām attiecībām starp metropolēm un kolonijām. Koloniālās situācijas pamatā ir vienas, ienākušas kultūras dominējošs stāvoklis un otras vai pat citas kultūras un tās pārstāvju marginalizācija, apspiešana un pārveidošana, vadoties pēc ienākošās kultūras vajadzībām un pārlicības. Apspiestība var būt atklāti

12 Lotman 1992, 208.

13 Chakrabarty 2000, 140.

totalitāra, destruktīva un ekspluatējoša vai arī “civilizējoša”, kas ir raksturīgs apzīmējums britu un vācu koloniālajai politikai. Gan britu, gan tieši vācu koloniālo politiku ar civilizējošās misijas motīvu tajā izceļ vairāki pētnieki. Tostarp pazīstamākais mūsdienu pētnieks vācu koloniālās politikas jomā Sebastians Konrāds (*Sebastian Conrad*), cita starpā norādot, ka pārākuma idejas veidoja realizētās pārvaldes un sadzīves ar vietējiem iedzīvotājiem pamatu ne tikai vācu koloniālajā politikā Āfrikā, Ķīnā un citviet, bet arī Austrumeiropā.¹⁴ Savukārt, runājot par 19. gadsimtā iznākušajiem darbiem vācu valodā, kuros ir tieša atsauce un pat pamudinājums uz civilizējošo misiju, jāpiemin vēl savā laikmetā strīdīgais, tomēr ietekmīgais vēstījums Karla Petersa (*Carl Peters*) “Imperiālismā”.¹⁵ Turpretim no mūsdienu autoriem, kuri aplūko vācu civilizējošās misijas motīvu koloniālisma naratīvā, noteikti izceļams arī viens no vadošajiem Eiropas imperiālisma pētniekiem vēsturnieks Jirgens Osterhamels (*Jürgen Osterhammel*).¹⁶

Vēsture un literatūrzinātne postkoloniālisma pētniecībā

Vēsture un literatūrzinātne atrodas īpatnās attiecībās, kas nereti tiek iztulkotas tā, ka vēstures uzdevums ir vēsturiskās, faktiskās realitātes pētniecība, kurpretim literatūrzinātnes objekts ir iztēles pasaule (angļu val. *fictional world*, *fictional universe*) pat gadījumos, kad literārā darbā attēlota “reālā” pasaule un noteikts “vēsturisks” laikmets. Šo pretrunu neļauj sekmīgi pārvarēt pat tas, ka literatūrzinātnē daļa pētījumu nav pat iedomājami bez atsauces uz “reālās” vai “faktiskās” vēstures pētniecību.

Koloniālā un postkoloniālā pētniecība šīs problēmas ievērojami pavairo, jo praktiski vienmēr ir jārūnā arī par vēl plašāku konfliktu – racionālās Rietumu domas sadursmi, ko paredz vēstures pētniecība, ar plašākas, turklāt nereti mutvārdu tradīcijā balstītas, etnogrāfiskās kultūras, cita laika un telpas uztveri citās zinātņū nozarēs, kas lielākoties formulējušas postkoloniālās studijas kā patstāvīgu pētniecības jomu. Šo aspektu kā problēmu, kurai pievērsta pārāk maza vērība, izcēlis indiešu vēsturnieks un postkoloniālo studiju pētnieks Dipešs Čakrabarti (*Dipesh Chakrabarty*). Vēsturiskā un antropoloģiskā apziņa ir racionālā skatījuma rezultāts. Tas faktiski izslēdz reālo, izdzīvoto attiecību pieredzi (*lived relations*) starp tiem, kurus Čakrabarti identificē kā “piederīgus vēsturiskajam laikam un

14 Conrad 2012, 140.

15 Mommsen 1977.

16 Osterhammel 2014.

etnogrāfiskajai telpai, kas atšķirīga no analizētāja laika un telpas”.¹⁷ Priekšroka tiek dota savā būtībā racionālām metodēm, kas rada pētnieka un pētāmā nesamierināmu konfliktu pat tad, ja abi pieder vienai kultūrai: “Metode neļauj pētījumu veicošajam subjektam atpazīt sevī arī pētāmo objektu.” Čakrabarti lielu lomu piešķir šādas analītiskās metodes kritikai, uzsverot, ka tā rada maldīgu iespaidu, pat tādu kā “rentgena redzi sabiedrības dzīvē, kas šķietami dod tādu piekļuves līmeni realitātei, kas ir dziļāks par ikdienišķo”. To viņš sauc par epistemoloģisko prioritāti, kas sociālajās zinātnēs (ar atsauci uz Heidegera izmantoto *Vorhandenheit* jēdzienu) tiek piešķirta “analītiskām attiecībām ar pasauli iepretim izdzīvotajai (*lived*) un preanalītiskajai (Heidegera *Zuhandenheit*) pieredzei”.¹⁸

It sevišķi sarežģīts no šī skatpunkta Latvijā ir 19. gadsimts un 20. gadsimta sākums (un tā uztvere mūsu dienās), kad strauji norit gan nācījas un vēlāk arī valstiskuma veidošanās procesi, gan veidojas pamats nacionālās literatūras korpusam un ietvars arī tās tālākai attīstībai. Lai gan drukāti izdevumi latviešu valodā parādās arī agrāk, tomēr par tiem lielākoties nav iespējams runāt kā par literatūru, turklāt latviešu (nacionālo) literatūru; iznāk daudz tulkotas lubu literatūras, piedevām pēc šādiem tulkojumiem bija lielāks pieprasījums zemās iespieddarbu cenas un lasītāja iztēli kairinošu citu valstu vai augstākās sabiedrības dzīves un skandālu atainojuma dēļ. “.. par latviešu literatūru tik daudz nevar maksāt. Vai ziniet, es priekš Šablovskas kunga tulkoju to “Venecijas asinsnakti”, viņš man maksāja tikai trīs rubļus par drukas loksni,”¹⁹ saka Jelgavas grāmattirgotājs un izdevējs Indriķis Alunāns (1835–1904). Indriķis Alunāns piebilst: “Vairāk arī par latviešu literatūru nevar prasīt,” mudinot doties pie cita Jelgavas grāmatizdevēja Šablovskas (Johans Frīdrihs Šablovskis, 1840–1918). Šie Deglava citējumi iegūst īpašu nozīmi, ja tajos aprakstīto nostāju uzlūko kā koloniālās situācijas rezultātu. Un par tādu noteikti ir iemesls runāt, salīdzinot latviešu literatūras attīstību ar vācu un krievu (mazāk – poļu) literatūras stāvokli šajā pašā laikā un pat pirms tam. Gan vieniem, gan otriem ir spilgti sasniegumi, kas gūst atzinību pasaules līmenī un pat piedalās Rietumu kultūru mijiedarbībā. Kurpretim latviešu kultūra neko tādu nespēj radīt. Nav runa tikai par valodas stāvokli vai latviešu valodas uztveri. Pēc savas nozīmes līdzvērtīgi teksti netop pat gadījumos, kad latviešu tautības pārstāvji cenšas rakstīt vācu vai krievu valodā. Lielākoties šajā jomā iespējams runāt tikai par jēgpilniem iztrūkumiem, proti, kultūras fenomeniem, kas bagātīgi rodas citās ģeogrāfiskās un valodas telpās, bet neveidojas latviešu valodas un kultūras telpā.

17 Chakrabarty 2000, 239.

18 Turpat, 241.

19 Deglavs 1960b [1912], 136.

Latvieši sāk pilnvērtīgi radīt savu daiļliteratūru, kas turklāt praktiski uzreiz tiek uztverta kā nacionāla literatūra, vēlū – 19. gadsimtā. Uzlūkots nevis sava tiešā sižeta un vēstījuma, bet plašāku kultūras referenču sistēmā, tāds literārs teksts un darbs ar to nav nedz mazāk konkrēts, nedz arī informācijas pienesuma ziņā atpaliek no analītiski aplūkojama pētījuma objekta vēstures pētniecībā. Latviešu specifiskajā uztveres tradīcijā sakņots uzstādījums, kas divu papildinošu vai konkurējošu spēku apstākļos liek vienu no tiem uzskatīt par labvēlīgu (absolūtā vai relatīvā izteiksmē), bet otru – par naidīgu. Deglava triloģijas pirmajos sējumos vācieši ir lielākoties nelabvēlīgs, bet cariskā administrācija un ar to saistītie pārstāvji – latviešiem labvēlīgs spēks. Tas, starp citu, pilnībā atbilst Deglava agrākiem uzskatiem, kas publicēti vēl 19. gadsimta pēdējā desmitgadē iznākušajā grāmatiņā “Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.”: “Lielā Krievijas cara, Aleksandra Pirmā, dāvātā brīvība ieskatāma Latviešu tautai it kā gaismiņas svīšana. Līdz tam laikam viņu vīstija tikai tumsa un tumsa, kurā viņa nedz varēja ņemt saknes, nedz uzplaukt, – nu ausa gaisma, kura bija priekštece uzlecošai saulei.”²⁰

Taču triloģijas pirmais romāns “Patrioti” (kā tam laikam raksturīgs – turpinājumos periodikā) sāk iznākt 1910. gadā, proti, visai atšķirīgos apstākļos. Nav iespējams droši pateikt, vai Deglavs bija pārvērtējis savus uzskatus par Krievijas troņa labvēlīgo iespaidu vai arī reaģēja uz noskaņojuma maiņu Latvijas 20. gadsimta otrās desmitgades sabiedrībā, tostarp turpinājumos iznākošā romāna lasītāju vidū. Tomēr pat romānu triloģijā notiek vācbaltiešu pārvērtēšana. “Patriotu” sākumā ir vienkāršoti iezīmēta pretruna starp sliktajiem vāciešiem un latviešiem radniecīgajiem krieviem: “Tagad viņš nācis pie atziņas, ka jēdziens “krievs” ir pavisam cits, aptver visu tautu, tādus pat cilvēkus kā mēs... Mūsu radu tautu un brāļus. Ai, kā varētu ar viņiem izrunāties un iztriekties!”²¹ Tālāk romāna gaitā šī nostāja mainās tiktāl, ka atklājas kopīgas intereses starp latviešu un vācbaltiešu lielāko daļu, izņemot starp savos uzskatos radikāliem abu grupu pārstāvjiem, no kuriem vieni pastāv uz veco kārtību un vācu muižniecības ietekmi, savukārt latviešu daļā kā pārāk radikāli sāk iezīmēties kreisās politikas pārstāvji. Taču saglabājas, ja tā varētu teikt, neērtākā problēma – par ko uzskatāms laiks līdz latviešu emancipācijai un pilnīgu brīvību piešķiršanai (tostarp pulcēšanās brīvība, tiesības dibināt un vadīt savas biedrības, līdzvērtīgi piedalīties Rīgas sociālajā, ekonomiskajā un pat politiskajā dzīvē). Vēl arvien bija dzīvi tie, kas paši vai vismaz kuru vecāki bija piedzīvojuši klaušu laikus. Kāpēc viena Baltijas sabiedrības daļa bija brīva un varēja dzīvot brīvu cilvēku dzīvi, izglītoties, vairot kapitālu, bet otrai tas bija pilnībā vai teju pilnībā liegts? Uz šo jautājumu Deglavs, kā

20 Deglavs 1893, 4.

21 Deglavs 1960a [1912], 569.

šķiet, neatrod tādu atbildi, kas apmierinātu viņu pašu. Toties viņš piekrīt, ka no vāciešiem var daudz mācīties, tostarp – ironiskā kārtā – pat to, ka pašiem latviešiem derētu atkārtot vācu paraugu koloniju veidošanā (šeit gan citā nozīmē – kā kompaktas apdzīvotas vietas svešā etnogrāfiskā telpā; vienā gadījumā runa ir par Iekškrīeviju, otrā – Brazīliju).

Akadēmisko un publisko diskusiju telpā Latvijā skaļākas debates par to, vai latviešu stāvoklis līdz neatkarības proklamēšanai 1918. gadā, bet it sevišķi līdz dzimtbūšanas atcelšanai un pilnīgai agrārās reformas īstenošanai, kā arī latviešu tiesiskai, sociālai un ekonomiskai emancipācijai (ko raksturo latviešu valodas kā pilnvērtīgas ikdienas saziņas, kultūras un darījumu valodas nostiprināšanās un latviešu nostiprināšanās praktiski visos sociālajos slāņos) uzskatāms par koloniālas apspiestības formu vai reģionam raksturīgu sabiedrības modeli, aizstājušas individuālas pētnieku pozīcijas, kā arī laikmeta tendences sabiedriski politikajā diskursā. Tā, piemēram, pēdējās desmitgadēs dominē attieksme, kas vācu muižniecības lomu latviešu sabiedrībā uzlūko kā produktīvu, ar Rietumeiropu un tās kultūras telpu vienojošu.²² Savukārt laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu latviešu pakļautības stāvokļa interpretāciju ietekmēja nepieciešamība uzsvērt latviešu kultūras ekskluzivitāti Latvijas robežās un līdzvērtību ar attītīto Rietumeiropas tautu kultūrām, it sevišķi vācu kultūru. Politikā dominējošu lomu gūstot nacionālistiskam diskursam, vāciešu un citu valodu un kultūru loma konkrētā laika posma izvērtējumā mazinājās. Kurpretim Latvijas PSR posmā zinātniskajā diskursā minētā laikposma izvērtējumā vadošais vairs nebija latviešu nacionālisma jautājums un vāciskā un latviskā sacensība, bet šķiru pretstatījums, t. s. apspiestās strādnieku šķiras emancipācija un buržuāziskās kultūras noārdīšana. Līdz ar to jautājums: kam vairāk iespēju un tiesību – vācu vai latviešu zemniekam, amatniekam vai strādniekam, bija otršķirīgs iepretim proletariāta, buržuāzijas un aristokrātijas attiecību dinamikas un konkrētajā posmā valdošās iekārtas negatīvo aspektu izcelšanai.

Latviešu koloniālā stāvokļa uztveres agrākais posms (19. gs. – 1940)

Faktiski to, ka ir pamats runāt tieši par koloniālu situāciju, kurā vērojama apspiešana un noteikti ierobežojumi izglītības, sociālās mobilitātes, tiesiskās aizsardzības, pārvietošanās brīvības u. c. jomās, Latvijā plašāk sāk apzināties 19. gadsimtā. To veicina gan dzimtbūšanas atcelšana, gan tālākas agrārās reformas, tomēr ļoti būtiska loma sava stāvokļa kritiskā novērtējumā ir lasītprasmei un

²² Stradiņš 1990.

nozīmīgām, ar tehnoloģisko progresu saistītām pārmaiņām, kas veicina drukāta vārda pieejamību grāmatu, kalendāru, preses, dziesmu lapu u. c. iespēstas informācijas veidā, kā arī tvaika dzinēja nestas izmaiņas transporta un satiksmes jomā.

Jauno iekārtu un tehnoloģiju apkalpošana pieprasa jaunas zināšanas. Pat nelielās draudžu skolās sniedzamās elementārās izglītības uzdevums vairs neapstājas pie pamata lasītprasmes. Bez reliģiska satura tekstiem, pat par spīti muižniecības agrākajiem centieniem ierobežot zemnieku izpratni par savām tiesībām un iespējām tās aizstāvēt, jaunajos apstākļos lasītprasme nepieciešama arī līgumu slēgšanai, instrukciju izprašanai jaunu agrāro tehnoloģiju un paņēmieni jomā (piemēram, mēslojuma izmantošana, jaunas higiēnas prasības, pārtikas pirmapstrāde u. tml.). Agrāko un parasti visai primitīvo ražošanu muižās un nelielās manufaktūrās aizstāj jaunas fabrikas. Tām nepieciešams daudzskaitlīgs darbaspēks, veicinot iedzīvotāju migrāciju no laukiem uz pilsētu. Atsaistīšanās no muižkunga un dzimtā apvidus, nepieciešamība iekļauties jauna tipa sabiedrībā izraisa tādus konfliktus zemnieku apziņā, kas liek tiem pārvērtēt arī savu stāvokli. Uz to mudina arī informācija par to, kā dzīvo citas tautas, par kurām tiek rakstīts laikrakstos vācu un krievu valodā, bet ne latviešiem veltītā vāciešu uzmanītā presē un kalendāros.

Teju vienlaikus latviešu balsis parādās literatūrā un mākslā, atainojot latviešu skaudro stāvokli, un notiek arī sociālpolitiskā diskusija par tā iemesliem. Kaut gan diezgan daudz runāts par jaunlatviešu orientāciju uz Krieviju un krievu kultūru, nepieciešama niansētāka izpratne par agrīno nacionālo ideju attīstību, tostarp nodalot virzienu, kurā tiek lūkots pēc tiesiskas un ekonomiskas emancipācijas (spilgts piemērs ir gan Krišjānis Valdemārs pats, gan viņa pārliecība, kas tiek pausta publikācijās par to, kā latviešiem strauji jāuzlabo savs stāvoklis tā laika sabiedrībā, nevis tikai ārēji jāatdarina cittautieši²³) un ideju attīstības latviešu inteliģencē un vēlāk arī plašākā sabiedrībā. 19. gadsimta sabiedrībā nav tādas izpratnes par nāciju un – vēl jo vairāk – nacionalitāti, kāda veidosies vēlāk, tomēr tas nebūt automātiski nenozīmē nedz slavofiliju, nedz orientāciju uz vācisko kā alternatīvu tai. Jāatceras, ka šajā laikā galvenais identitātes elements ir reliģiskā piederība. Tās ietvaros parādās latviešu un vācu draudžu nošķirums.²⁴ Tādēļ Deglava romānā, piemēram, kučiera Kreiļa ģimene, vēloties izaudzināt savu dēlu par vācieti, ne tikai nerunā ar viņu latviešu valodā, bet arī apmeklē dievkalpojumu vācu draudzē: “Smieklīgi patiešām!... Kādēļ viņi savu puiku nodevuši vācu skolā? Es domāju, zirgi taču it labi saprot pa latviski. Priekš

23 Valdemārs 1936 [1862], 282.

24 Cerūzis 2005.

sarunāšanās ar tiem šī valoda tiešām noderīga.”²⁵ Ar šo un vēl dažiem piemēriem Deglavs skaidro, kādēļ latviešu nacionālā kustībā līdzās vāciešiem, kas prot latviešu valodu un jūt līdzīgi “latviešu lietai”, bija arī labi izglītoti latvieši, kas latviešu valodu nemaz neprata.

Augusta Deglava “Latviešu attīstības soli” atrodams vēl arvien plaši sastopamais shematiski vienkāršotais krustnešu (kas eventuāli reducējas līdz vāciešiem) un bruņinieku motīvs: “[Doma baznīcas] Sarkanie ķieģeļi un svinā satecējušais kaļķis top par dzīviem, vēsturīgiem burtiem – viņi runā skaidru un gaišu valodu, ka še reiz Daugavas malā izkāpuši mūki un nu sākuši zemes iemītniekiem sludināt par krustā sisto pestītāju, tie stāsta, ka viņi atrisinājuši (sic!) svētās jumpravas karogu un apņēmušies pagāniem nest gaismu un kultūru, un, kad tie netikuši saprasti, tad tērpušies dzelzu bruņās, svieduši šķēpus un vicinājuši zobenus, nerimuši izplatīt ar varu starp neticīgajiem ticību, gaismu un kultūru.”²⁶

Gan vēlāk atzīstot, ka Baltijas vāciešu vidū bija arī latviešiem labvēlīgi un palīdzīgi spēki, vienlaikus triloģijā “Rīga” tiek izcelta vācu muižniecības pretdarbība tādām reformām, kuras, kā uzskata Deglavs, būtu latviešu interesēs un novērstu vācu patvaļu: “.. tomēr taču it labi pierādams, ka atdzīvojās kāds viduslaiku ķēms, šķiru gars, kurš, zobus atņirdzis, rējās pretim jaunajiem brīvības laikiem, šķirstīja sadzeltējušās pussatrūdējušās Baltijas arhīvu grāmatas un pergamentus, uz kuru vienas lapas bija rakstīts “Die Teutschen”, uz otras “Die Unteutschen”²⁷. Šis viduslaiku ķēms sauca un brēca, ka šādai kārtībai un starpībai jāpastāvot arī uz priekšu, – un radās pulki, kas savā patmīlībā priekš šī dievekļa vēl šīnī gadusimtenī locīja savus ceļus un viņu pielūdza.”²⁸

To, ka vismaz lauku iedzīvotāju situācija Latvijas teritorijā 19. gadsimtā tomēr būtiski atšķīrās no situācijas Rietumeiropas valstīs, atzīst arī vēsturnieki. Tā, piemēram, Ervīns Oberlenders, runājot par agro jauno laiku konceptu, norāda, ka tā saturā ietilpst “jaunās formas, īpaši ekonomiskajā un sociālajā jomā”. Līdz 18. gadsimta beigām tās jau iesakņojas Rietumeiropā, taču “tikpat kā nemaz Eiropas austrumu daļā, respektīvi, uz austrumiem no līnijas, ko iezīmē tādas upes kā Elba, Zāle un Leita. Tieši pretēji – Austrumeiropas un Rietumeiropas attīstības ceļi kopš 16. gadsimta aizvien vairāk viens no otra attālinājās, tā ka, runājot par Austrumeiropu, pat tiek runāts par “atdalīšanos no Rietumeiropas attīstības

25 Deglavs 1960a [1912], 103.

26 Deglavs 1893, 4.

27 Mūsdienu vācu ortogrāfijā “Deutschen” un “Undeutschen” jeb vāci un nevāci (*aut. piez.*).

28 Deglavs 1893, 21.

virziena” (*Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*).²⁹ Atšķirības kļuva tikai spilgtākas, kam par pamatu bija varas koncentrēšanas veids zemes īpašnieku rokās, zemes apstrādes darba saistību saglabāšana, kā arī kļaušu paaugstināšana. “Šeit zemniekam aizvien vēl pretim stājās muižas īpašnieks, kas sevi iemiesoja zemes īpašnieku, dzimtkungu un tiesas kungu, kā arī kārtības un soda varas pārstāvi. Šāds varas koncentrēšanas veids zemes īpašniekiem uz rietumiem no Elbas – ar retiem izņēmumiem – bija svešs.”³⁰

Interesanti, ka, sākot ar 20. gadsimta otro desmitgadi, kad var runāt par sociāli, ekonomiski un pat politiski emancipētas latviešu sabiedrības izveidošanos, kas pārstāvēta praktiski visos sabiedrības slāņos, izpaužas arī cita iezīme – koloniālās alkas;³¹ turklāt izpratne par kolonijām daudzējādā ziņā ir aizgūta no vācbaltiešiem. Lingvistiski tas spilgti izpaužas vārda “kolonija” jaunās nozīmēs. Tās vairs nav tikai kompakta latviešu apmešanās vietas Iekšķrievijā vai vācu kolonijas iniciatīva Latvijā.³² Nu šajā nozīmē parādās arī latviešu kolonijas Brazīlijā, kur tādas kolonijas jau izveidojuši arī vācieši.³³

No postkoloniālās pētniecības skatpunkta tas ne tikai nav neparasti, bet pat ir raksturīgi noteiktās situācijās. Kolonizējamais vēlas ieņemt kolonizatora vietu. Atdarināšana ir viens no šādiem paņēmieniem. Tāpat liela ievērība sabiedrībā tika pievērsta, piemēram, aviatora, vēlāk līdzdarbībā holokaustā apsūdzētā Herberta Cukura lidojumiem, kuru laikā viņš viesojās arī agrākajās Kurzemes hercogistes kolonijās. Viņa ierašanās Rīgā pēc lidojuma uz Gambiju presē aprakstīta kā triumsfs. Spilves aerodroma aprakstā parādās gan piemiņas žetoni, gan suvenīru tirgotāji: “.. bija arī daudz tirgoņu no rokas, kuri pārdeva tos ražojumus, kam dots Gambijas vārds.” Savukārt Cukura pateicības velte aizsardzības ministram J. Balodim, kā arī tās pieminējums jau pats par sevi ir ilustratīvs koloniālisma

29 Oberlenders 2012, 23.

30 Turpat, 24.

31 “Koloniālās alkas” ir jēdziens koloniālisma pētniecībā un postkoloniālisma studijās. Tā, piemēram, par to runā Francs Fanons, norādot, ka pat dekolonizācija bieži vien nenozīmē iepriekš apspiestā kolonizējamā atbrīvošanu. Tā vietā viņu pārņem vēlme ieņemt kolonizatora vietu (Fanon 1961). Par koloniālajām alkām kā mīmikriju runā arī indiešu kultūrteorētiķis un postkoloniālisma pētnieks Homī Bābā (Bhabha 1994). Vienlaikus Bābā arī lieto koloniālo alku jēdzienu kā kolonizatora motīvu. Tas iekļauj sevī gan vēlmi pakļaut, gan arī fascināciju ar svešo. “Koloniālā vara ir atkarīga no savas spējas noturēt “otrādo” [proti, svešādo, eksotisko, kolonizējamo – *aut. piez.*] uz vietas, turēt to drošā attālumā, saistīt to ar draudiem, uzturēt nošķirtību un ar to saistītu spriedzi” (Bhabha 1994, 123).

32 Abens 2004, 375–391; Daškevičs 2013, 166–181; u. c.

33 Rüdiger 1928; Bach 1938; Paul, Estelmann 2010.

diskursā: “Kā mazu pateicību viņš kara ministrim (sic!) pasniedz melnā virsaiša zobenu.”³⁴

It sevišķi pēdējā desmitgadē pirms padomju okupācijas vāciešu loma nacionālajā diskursā piedzīvo nopietnas izmaiņas, kas sasaucas arī ar pārmaiņām pašā sabiedrībā, tostarp ar masveidīgo Baltijas vāciešu aizceļošanu. Latvieši vairs nav pasīvi likteņa upuri, kuriem atlika vien cerēt uz cara labvēlību, bet aktīvi demonstrē, ka pilnībā un visos aspektos skaidri definētā Latvijas telpa tiek pārvaldīta ar latviešu gribu. Tas ne tikai ietekmē to, kā latvieši redzēja sevi sinhronā, bet arī diahroniskā plānā: piemēram, presē un sabiedriskās diskusijās tiek uzsvērtā latviešu klātbūtne un loma Rīgas vēsturē pat laikā, kad latviešu nācījas vēl nemaz nebija un viņu klātbūtne Rīgā tikusi realizēta, viņiem – vismaz ārēji – izliekoties par vāciešiem, pēc iespējas reģistrējoties vācu draudzēs u. tml.: “.. ir arī argumenti, kas liecina, ka latviešu skaits Rīgā ir bijis lielāks par 1/3 un ka dažos laikmetos Rīgas latviešu skaits nav bijis mazāks, bet pat pārsniedzis vāciešu skaitu Rīgā.”³⁵ Strauberga sarakstītajā Rīgas vēsturē ar visai bagātīgu faktu materiālu ilustrēto izvēlēto skatpunktu piesaka citāts titullapā: “.. latvieši nav vis gājuši pie svešiniekiem, bet šie svešinieki nākuši pie viņiem, un šīs zemes pirmiedzīvotājiem bij neapšaubāmi lielākas tiesības nekā svešiniekiem, kas pār tiem ir uzkundzējušies.”³⁶

Latviešu (koloniālā) stāvokļa uztvere Latvijas PSR posmā

Laikā no Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā līdz 1989. gadam, kad radikāli mainās gan sociālpolitiskais, gan akadēmiskais diskurss, vēstures pētniecība turpina attīstīties noteiktos ideoloģiskos rāmjos (kuru esamība pati par sevi liek mūsdienu zinātniekiem kvalificēt Latvijas atrašanās PSRS sastāvā posmu kā koloniālu apspiešanu, sk. tālāk). Literatūrzinātne, lai gan guvusi daudzsološu attīstības startu starpkaru Latvijā, savu sākotnējo lomu zaudē un līdzās rakstniecībai kļūst visai marginalizēta un šauri funkcionāla filoloģijas apakšnozare.

Interesanti, ka šajā periodā nacionālās literatūras tapšana saistās ar “buržuāziskās Latvijas” mērķiem.³⁷ Propagandētajiem komunisma celtniecības ideāliem atbilst lielākoties pārnacionāla, proletāriska un ideoloģiski politizēta

34 [B. a.] Gambijas lidonis H. Cukurs vakar atlidoja Rīgā. *Latvijas Kareivis*, 26.05.1934., 1.–2. lpp.

35 Straubergs 1936, titullapa.

36 Turpat.

37 Upīts 1952.

literatūra. Tomēr pat šajos apstākļos rakstnieks un augsts politisks funkcionārs Andrejs Upīts turpina strādāt pie latviešu romānistikas vēstures, uzskatot par savu uzdevumu fiksēt katru šī žanra darbu. Tiesa, tas notiek atbilstošā ideoloģiskā ietvarā – kā savas teorijas izstrāde sociālistiskā reālisma monumentālās formas tapšanā, tostarp secinot, ka ““suverēnā” buržuāziskā Latvijā nekāda literatūras monumentalitāte nebij iespējama, ne domājama”.³⁸ Atbilstoši Upīša skatījumam izolēšanās “no jebkādiem saimnieciskiem un kultūras sakariem ar sociālistisko Krieviju” radīja izteikti nelabvēlīgus apstākļus monumentālas formas darba tapšanai. Virkne trūkumu konstatēti arī Deglava triloģijā “Rīga” – autora uzstādījumi pārāk raksturojot viņu kā t. s. sīkburžuāzijas pārstāvi. Jaunajos apstākļos nav nozīmes Deglava izceltajai latviešu kā tautas apspiešanai, bet gan apspiešanai, kas tiek apskatīta no šķiru pretstatījuma viedokļa.

Šādā gultnē arī latviešu stāvoklis Latvijas teritorijā agrākajos gadsimtos gan presē, gan zinātniskajā literatūrā tiek uzlūkots nevis no postkoloniālās teorijas skatpunkta (pat tad, kad tāda izveidojās ne tikai Rietumos, bet arī, piemēram, Indijā, ar kuru PSRS centās izveidot ciešāku sadarbību), kaut PSRS pārmeta koloniālismu Rietumu pasaulei, bet kā apspiestība, kuru rada sākotnēji feodāla, bet vēlāk – buržuāziska, uz lauku un pilsētas strādnieku izmantošanu orientēta politiska iekārta. Tomēr pat šajā laikā turpinās arī tāds izpētes darbs, kura rezultātus mūsdienās iespējams pārinterpretēt atbilstoši šā brīža sabiedrības un zinātnes reālijām.³⁹

Padomju periodā arī latviešu un krievu valodā (kas tolaik nozīmēja šo autoru pieejamību arī latviešu vidū) tiek tulkoti un izdoti postkoloniālajai teorijai būtiski, pat fundamentāli darbi. Piemēram, Martinikā dzimušā Franca Fanona “Zemes nolādētie” un “Melnā āda, baltās maskas”. Atsauce uz tiem vietumis atrodama presē, piemēram, 1985. gadā laikrakstā “Literatūra un Māksla” parādās tulkots kanādiešu sociologa Oto Kleinberga raksts⁴⁰ (šādi autors nosaukts citētajā laikrakstā; patiesībā runa ir par psihologu Otto Klinebergu,⁴¹ kurš devis nozīmīgu pienesumu rasu stereotipu graušānā sociālās psiholoģijas un etnopsiholoģijas jomās) no izdevuma “UNESCO Kurjers” (*UNESCO Courier*), kur runāts par to, kā Rietumu kultūru spiediens – tostarp kā Rietumu valodu dominance un universitāšu darba organizācija – turpina negatīvi ietekmēt afrikāņu kultūras. “Neviļus nāk prātā Franča Fanona frāze: “Lai tevi pieņemtu kā savējo, jāklūst par to, kas neesi, – par balto.”” Redakcijas ievadvārdos tiek uzsvērts, ka raksts

38 Upīts 1952, 604.

39 Sal. Mierīņa 1968; Krupņikovs 1990; Liepiņa 1983; u. c.

40 Kleinbergs 1985, 15.

41 Klineberg 1951.

“zināmā mērā” atspoguļo “kapitālistiskās pasaules tieksmi uzspiest, diktēt savu grību” jaunattīstības zemēm. Turklāt tas tiek darīts “it kā palīdzības vārdā pakļaujot sev mazākumkultūras, nerēķinoties ar to savdabību”. Raksta pārstāstā, vienlaikus PSRS posmam tipiskā veidā parādās arī komunisma diskursam raksturīgais šķiru aspekts, pat autora kritika, secinot, ka “autors vērtē kultūru attiecības visai abstrakti, neizceļot šo attiecību šķirisko raksturu, kapitāla lielvalstu ekspluatatoriskās vēlmes, tieksmi dominēt par katru cenu, izmantojot jebkurus līdzekļus”.⁴²

Ironiski, ka minētajā publikācijā netiek ievērota analogiska stāvokļa pastāvēšana Latvijā attiecībā uz krievu valodu un Krievijas zinātnes dominējošo lomu, kā arī Maskavas un Ļeņingradas (mūsdienā Sanktpēterburga) augstskolas statusu kā analogiju Rietumu metropoļu augstskolām, kurās vēlas mācīties afrikāņu studenti. Tas savukārt veido pamatu stāvokļa Latvijas teritorijā kā koloniāla stāvokļa uztverei tieši attiecībā uz PSRS okupācijas posmu.⁴³ Tiesa, ja Latvijas teritorijā valdīja noklusējums attiecībā uz padomju posmu, kurā tobrīd atradāmies, latviešu diasporas Rietumvalstīs presē PSRS kā kolonizators un koloniālās apspiestības nesējs parādās jau 20. gadsimta 70. gados,⁴⁴ iespējams, pat agrāk. Kurpretim Latvijā šis noklusējums tiek aktīvi kompensēts jaunākajā apskatāmajā uztveres posmā – pēc 1990. gada.

Kopumā PSRS pastāvēšanas pēdējos gados vārdu savienojums “nacionālā neatkarība” un cīņa par to tiek brīvi un plaši pieminēts, aizstājot vai būtiski mainot iepriekš skaidri dominējošo šķiru cīņas naratīvu. Visbiežāk šie motīvi izskan kontekstā ar t. s. karu pret imperiālismu un kapitālistisko valstu centieniem nepieļaut savu koloniju neatkarību (sākotnēji it sevišķi līdz koloniālo impēriju norietam un agrāko koloniju neatkarībai) vai kaitēt to patstāvībai un sekmīgai attīstībai. “Nacionālā neatkarība” ir nenoliedzami sarežģīts koncepts Padomju Savienībā. Tas saistīts ar tautu pašnoteikšanās principu, ko PSRS konstitūcija nomināli pieļāva, taču ideoloģiski pieļaujamā interpretācija bija uzskatīt tautas par brīvām, tieši pateicoties PSRS kā komunisma ideju realizācijas avangarda nopelniem, likvidējot buržuāziskās un imperiālistiskās sabiedrības struktūru, kurā citādi brīvība nav universāla vērtība, bet gan elites monopols. Tā, piemēram, informējot lasītājus par izdevniecības “Avots” jaunākajām grāmatām, tiek minēts gan krājums “Nacionālās neatkarības cīnītāju politiskie portreti”, kas “ir pirmais izdevums latviešu valodā par ievērojamiem atbrīvošanās

42 Kleinbergs 1985, 15.

43 Kalnačs 2016; Kelertas 2006.

44 Viss, ko mēs prasām, ir brīvība. *Laiks*, 27.07.1985., 1. lpp.; Kad komūnisma sniegs kūst: Britu preses balsis, kad uzvaras rūgtās mieles izbaudītas. *Latvija Amerikā*, 07.07.1965., 2. lpp.; u. c.

kustības darbiniekiem: M. Gandiju (*Gandhi*, Indija), Dž. Neru (*Nehru*, Indija), A. Kaprali (*Cabral*, Gvineja-Bisava), F. Fanonu, H. Būmedjenu (*Boumediene*, Alžīra), G. Nāseru (*Nasser*, Ēģipte), A. Neto (*Neto*, Angola), M. Nguabi (*Ngouabi*, Kongo Republika), P. Lumumbu (*Lumumba*, Kongo Demokrātiskā Republika)". Vienlaikus turpat tālāk tiek minēta izdevniecības sērija "Imperiālisms: notikumi, fakti, dokumenti", kurā iznākusi "žurnālista starptautiņnieka B. Bonnova grāmata "Slepenais karš pret atslābumu", kurā atmaskotas speciālo dienestu, pirmkārt, Amerikas Savienoto Valstu CIP, kā arī dažādu pretpadomju grupējumu un organizāciju pūles izjaukt starptautisko atslābumu".⁴⁵

Papildus gan jānorāda, ka sociālpolitiskās un zinātniskās domas attīstība latviešu sabiedrībā, kā jau iepriekš minēts, notiek ne tikai PSRS sastāvā esošajā Latvijā, bet arī latviešu diasporā ārvalstīs. Turklāt te jau visai agri tiek formulētas tēzes, kas nākamajā aplūkojamajā periodā nokļūst mūsu zinātniskajā domā. Tā, piemēram, ārvalstīs iznākošajā laikrakstā "Laiks" nelielā rakstā tiek apskatīti Baltijas studiju veicināšanas apvienības 1972. gadā rīkotās konferences temati. Starp tiem ir vairāki, kas nozīmīgi no postkoloniālās teorijas skatpunkta un raksturo koloniālo situāciju (šajā gadījumā PSRS laikā pastāvošo), piemēram, aplūkojot "politiskās indoktrinācijas aparātu Lietuvā" vai demogrāfiskās pārmaiņas Latvijā (G. J. Kings un J. Dreifelds), "izglītības līmeni, krievu valodas ietekmi, jauktās laulības, nacionālismu, politisko un reliģisko pretestību". Kā īpaši interesants, ar piebildi, ka, "sekojot acumirkļa modei, divi referāti pat nodarbojas ar melno problēmām", tiek minēts referāts, kas "salīdzina divus karībiešus – politiķi dzejnieku Cesaire (*Aimé Césaire*) un varas pravieti Fanonu – ar Raini (J. Silenieks)".⁴⁶

Aplūkojot pārmaiņas 80. gadu beigās, Pasaules brīvo latviešu organizācijas ASV izdotajā žurnālā "Latvija Šodien" atrodama arī tēze, kas sekojošās desmitgades laikā kļūs par vienu no pamattēzēm PSRS varas un atsevišķi krievu kultūras kā koloniālas varas un koloniālās kultūras uztverei Latvijā: "Plašā vērēna demonstrācijas pret padomju režīmu Latvijā un vēlāk Igaunijā un Lietuvā bija Padomju Savienībā bez precedenta. Ne visi Rietumos šos notikumus būtiski izprata, bet retajam ārzemju korespondentam pagāja secen fakts, ka arī pēc vairākām paaudzēm, režīma indoktrinācijas un kolonizēšanas pūlēm Baltijas tautas krievu varu nevēlas pieņemt un to pie pirmās iespējas cenšas parādīt. Viņiem nepalika nepamanīts arī tas, ka šī bija tautas kustība, ne no tālienes manipulēts pasākums."⁴⁷

45 Rūmniece 1987, 3.

46 Šveics 1973, 3.

47 Celle 1988, 129.

Pēc 1990. gada

Latvijai atgūstot suverenitāti, notiek izmaiņas vienlaikus divos virzienos, kas ir vienlīdz būtiski koloniālās situācijas identificēšanai un uztverei. Pirmais skar vācbaltiešu uztveri, bet otrs – pašas PSRS, nevis kā atbrīvotājas, bet gan koloniālās apspiedējas uztveri.

Iespējams, spilgtākais un autoritatīvākais pieteikums vācbaltiešu lomas Latvijas vēsturē pārskatīšanai, kas nonāca publisko diskusiju telpā, bija akadēmiķa Jāņa Stradiņa publikācija “Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā” 1990. gadā.⁴⁸ Radikāli jaunos apstākļos parādās pieteikums gluži citam – revizionistiskam skatījumam uz vāciešu un latviešu attiecībām Latvijas teritorijā, sakot, ka “tautas apziņā naida, šausirdības un atriebības jūtas pret vāciešiem pagaisušas kā nebijušas” un “Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus un *vācbaltiešus* (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudzos un jo dažādos aspektos”.

Piecus gadus vēlāk, kad Vācbaltiešu novadniecības Vācijā (*Deutsch-Baltische Landsmannschaft im Bundesgebiet*; kopš 2006. gada nosaukums mainīts uz *Deutsch-Baltische Gesellschaft*) un latviešu–vācbaltiešu biedrības “Domus Rigensis” sadarbības rezultātā Rīgas Sv. Pētera baznīcā tiek atklāta ceļojošā izstāde “Baltija un vācieši”, šī nostāja, kas jau bija guvusi lielu ievērību, tiek postulēta atkal, uzsverot, ka “Baltijas valstis ir piederējušas un pieder Rietumeiropai un Viduseiropai savas vēstures un tradīciju dēļ. Un tā tas ir, lielā mērā pateicoties vāciešiem. [...] Tas notika ar uguni un zobenu, ar sāpīgiem zaudējumiem vietējām tautām, taču tas notika, un tā ir mūsu vēstures tendence.”⁴⁹

Veidojas pat savrups naratīvs, uzsverot latviešu aktīvu lomu vēsturē arī laikā, kad Latvijas teritorijā saimnieciskā, reliģiskā un politiskā vara bija galvenokārt vācu bruņniecības ordeņu vai muižniecības rokās – šeit apzināti lietoti vienkāršoti apzīmējumi, pat vāciešu stereotipu katalogs, kurus savos darbos izmanto Deglavs (tostarp laikā, kad šī teritorija bija pakļauta Krievijas tronim). Piemēram, Kaspars Kļaviņš uzsver, ka “latvieši nebija tikai zemnieku tauta”, ka “latviešu kultūra nebija tikai vienkārša “tautas kultūra””, bet ka tas ir “vēl viens no dzīvotspējīgākajiem un noturīgākajiem mītiem, ka latvietis ir bijis tikai nabaga zemnieks un latviešu senči nav dzīvojuši svešinieku apdzīvotajās pilsētās (Rīgā vai kur citur), kurās tie ieradušies nejauši, trūkuma un vajāšanas dzīti”. Un turpat tālāk: “Latviešu zemnieki pilsētās nebija kautrīgi un pazemīgi lūdzēji, tie iesaistījās

48 Stradiņš 1990.

49 Stradiņš 1995.

saviesīgā dzīvē, pārņemot virkni tradīciju, kas folklorizējoties kļuva par tautas kultūras neatņemamu sastāvdaļu. Līdz ar dziesmām, parunām un apģērba paraugiem no pilsētām lauku vidē ienāca dažādi pilsētas atribūti, un otrādi. Piemēram, Baltijas pilsētās tirgotāji speciāli zemniekiem 18. gadsimtā sāka izgatavot laimi nesošo, pagānisko mājas pūķu suvenīrus.”⁵⁰

Imants Lancmanis vienkāršotus spriedumus par vācbaltiešu vietu un lomu Latvijas vēsturē kopš krustnešu ienākšanas saista ar zemniecisku un mitoloģisku domāšanu: “Zemnieks bija šķirts no izglītības un kultūras vērtību baudīšanas, bet valdošo šķiru vidi, apģērbu, paradumus viņš uztvēra naidīgi, mitoloģizēti, nesaprotot to jēgu un nozīmi. Varu un bagātību pārstāvošie bija svešinieki, galvenokārt vācieši. Muiža, pilsēta, ārējās varas maiņas, tas viss neatspoguļojās zemnieka apziņā un netika identificēts ar sevi. Pagātnes notikumi saplūda vienlaidus slāņi, kam trūka hronoloģisku atskaites punktu un kas bija pakļauts tautas teiku principiem. Šāda vēstures izpratne joprojām nereti izpeld mūsdienu latviešu sabiedrības vidē, kurā pārsvaru ņem mītiskais pirmsākums, un gadsimti saplūst vienā plaknē.”⁵¹

Pēc 1990. gada Latvijā notiek straujas izmaiņas arī zinātniskās pētniecības jomā. Līdzās plašākai ārvalstīs iznākušas literatūras pieejamībai un kontaktu apmaiņai gan ar latviešu diasporu ārvalstīs, gan Rietumu akadēmiskās telpas pārstāvjiem Latvijas zinātnē aktualizējas teorijas un metodes, kurām līdz tam bija necīga vai pat nebija nekādas nozīmes. Viena no tām ir feminisma teorija un ar to zināmā mērā saistītā postkoloniālā teorija. Seko arī padomju perioda pieredzes pārvērtēšana. Tieši šī pēdējā perioda pieredze, nepieciešamība to aptvert, kā arī “retranslēt” valstīs, kuras no piespiedu ienaidniekiem bija kļuvušas par Latvijas galvenajiem partneriem un sabiedrotajiem, veicināja padomju perioda kā koloniālās apspiestības perioda identificēšanu. Tas vēl vairāk mazināja aktualitāti atkārtoti atgriezties pie 19. gadsimta un vēl senāku laiku latviešu pieredzes analizēšanas, sevišķi runājot izjūtu un attieksmju līmenī. Svarīgs robežstabs šajā procesā ir lietuviešu zinātnieces Violetas Kelertas (*Violeta Kelertas*) redaktūrā sagatavotais rakstu krājums “Baltijas postkoloniālisms”.⁵² Tam sekojušas arī citas publikācijas,⁵³ kā arī vismaz viena monogrāfija.⁵⁴

Līdzīgi kā iepriekšējos divos periodos, arī pēc 1990. gada latviešu koloniālās pieredzes uztvere (gan saistībā ar vācu, gan krievu faktoru) nav akadēmiski

50 Kļaviņš 2013.

51 Lancmanis 2004.

52 Kelertas 2006.

53 Ijabs 2014, 88–107.

54 Kalnačs 2016.

neitrāla, bet saistīta ar attiecīgā laikmeta politiskajām un sociālajām tendencēm. Šajā ziņā iederīgi izcelt latviešu izcelsmes ASV zinātnieka Kārļa Račevska referātu, kas nolasīts Pasaules latviešu zinātnieku II kongresā Rīgā. Aplūkojot jau tājumu, ar ko varētu būt saistīts šāds klusums, – neizmantojot postkoloniālisma studijas Padomju Savienības laika pētījumiem, Račevskis secina: “Baltijas valstu gadījumā paradoksālais pretstats starp koloniālu varu, kura ir mazāk civilizēta par tiem, kas tiek kolonizēti, tomēr neizdzēš piecdesmit gadus ilgu dominācijas un ekspluatācijas īstenību.”⁵⁵ Tomēr vienlaikus arī Račevskis pats piedāvā tādu koloniālisma definīciju,⁵⁶ kas liecina – ir iespējams runāt par divām koloniālajām situācijām, no kurām pirmā ir saistīta ar vācu koloniālo elementu.

Noslēdzot šo apskatu, jāpiebilst, ka koloniālisms vienas, t. s. baltās jeb eiropeīdās rases ietvaros ir kontroversiāls temats. Diskusijas par to turpinās vēl arvien; to neitrālu un akadēmisku norisi traucē dažādas ideoloģiskas un pat politiskas iebildes. Tomēr ir nepieciešams paplašināt, nevis sašaurināt diskusiju. Tostarp, vaicājot, vai arī Latvijā, līdzīgi kā Francijā (piemēram, franču aristokrāta, novelista un etnologa Artura de Gobino teorijas), nav pastāvējis uzskats, ka rasi (un tās tīrību), kas ir svarīgs koncepts 19. gadsimta domā, veido ne tikai antropoloģiskas pazīmes, bet tā ir arī saistīta ar šķiru (zemākās šķiras kā jauktas, “netiras”, demokrātiskas un anarhistiskas).⁵⁷ Par spīti nereti tikai terminoloģiskām iebildēm, grūti ignorēt vācu koloniālismu kā fenomenu, kas izpaudās ne tikai formālos koloniālos valdījumos, bet ir arī identificēts Centrālajā un Austrumu Eiropā. Turklāt runa ir par raksturīgu “civilizējošo” modeli un nolūku pacelt “slinkos iezemiešus” [un pārvērst] personās, kas varētu uzņemties atbildību pašas par savām dzīvēm”.⁵⁸ Arī šajā publikācijā ir aplūkota uztvere tikai vienā no koloniālo attiecību pusēm – kolonizējamā uztvere. Jau tās izpratnē vērojami būtiski trūkumi un daudzi noklusējumi. Tomēr vēl lielāks klusums ir otrā – vācbaltiešu pusē. Lai iegūtu pilnīgu ainu, starpdisciplināru pētījumu ceļā balss jāatgriež ne tikai subalterniem jeb pakļautajiem, kuri varbūt pat nevēlas padziļināti izprast šo vēstures posmu, bet arī jau zudušajai vācbaltiešu atmiņai Latvijā.

55 Račevskis 2001, 6.

56 “Kolonizācija, vienkārši sakot, raksturo situāciju, kurā viena tauta pārņem otras teritoriju, pakļaujot tās iedzīvotājus pilnīgai fiziskai kontrolei. Lai šādu pilnīgu kontroli panāktu, tiek uzspiesta vispārēja pievienošana vai akceptēšanas izveidošana. Izveidošanas darbs savukārt var tikt veikts vairāk vai mazāk uzkrītoši, ar lielāku vai mazāku varmācības pielietošanu.” Račevskis 2001, 6.

57 Young 1995, 107.

58 Conrad 2012, 150.

Secinājumi

Augusts Deglavs romānu triloģijā “Rīga” risina koloniālisma literatūrai raksturīgu problēmu kompleksu. Tas ir gan (Latvijas gadījumā) vācbaltiešu privileģētais statuss, tā ļaunprātīga izmantošana, gan latviešu izjūtas par savu stāvokli kā apspiestu, no normālas – citām tautām pieejamas attīstības šķirtu. Analogisku problēmu komplekss agrāko Eiropas koloniju literatūrā Āfrikā, Āzijā vai pat Īrijā tiek uzskatīts par liecību koloniālisma pieredzei. Citviet to pēta, ar šādiem pētījumiem turklāt turpinot paplašināt postkoloniālisma studiju apvāršņus. Tomēr Latvijas gadījumā pat tikai latviešu stāvoklis Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē 19. gadsimta otrajā pusē un 19. un 20. gadsimta mijā izraisa neviennozīmīgu vērtējumu. Autors uzskata, ka vērojama nevēlēšanās to aplūkot kā koloniālu pieredzi. Kurpretim vismaz literatūrzinātnē kā koloniālu pieredzi un attiecīgi koloniālo un postkoloniālo literatūru uzlūko posmu, kurā Latvija atrodas inkorporēta Padomju Savienības sastāvā.

Spēcīgu grūdienu produktīvai diskusijai par koloniālismu latviešu tautas pieredzē un tā atspoguļojumu literatūrā un mākslā sniegtu interdisciplināra diskusija vēsturnieku un literatūrzinātnieku vidū. Šādai diskusijai gan ir vairāki būtiski šķēršļi, tostarp fundamentāla atšķirība izpratnē par to, kas ir fakts vēstures pētniecībā un literatūrzinātnē. Sekmīgai koloniālisma pētniecībai nepieciešams tāds zinātnisks ietvars, kurā gan subjektu pieredzei, gan šīs pieredzes uztverei ir bieži pat izšķiroša nozīme fakta pierādīšanā. Tieši šāds ietvars veidojies starpdisciplināru pētījumu virzienā – postkoloniālisma studijās; nav pamata to neizmantojot 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma literatūras, sabiedriskās kultūras un politiskās dzīves pētniecībā. Papildu problēmas rada arī nepieciešamība jaunajos vēsturiskajos apstākļos pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1990. gadā pārvērtēt iepriekšējo periodu attieksmes un secinājumus. Tādējādi ir neizbēgamas grūtības izmantot padomju laikos tapušus pētījumus un atsaukties uz šiem secinājumiem. Nozīmīgas pretrunas iezīmējas pat jautājumā par padomju laika ideoloģijai atbilstošu valodu un akcentiem, piemēram, nesamērīgi lielu uzsvāru uz šķiru pretrunām un šķiru cīņu. Koloniālajiem apstākļiem raksturīgi, ka vienas valodas, kultūras vai rases pārstāvji veido sabiedrības eliti (neizslēdzot atrašanos arī zemākos sabiedrības slāņos), kurpretim otra sabiedrības daļa – “kolonizējamie” galvenokārt veido zemākās šķiras. Zināmu naratīva elementu līdzība ar PSRS apstākļos valdījušo zinātnes un sabiedriski politisko naratīvu nav iemesls vairīties no atklātas diskusijas par latviešu tautas tapšanai būtisku posmu. Vēl jo vairāk, ka postkoloniālisma psiholoģija (Fanons) apgalvo, ka koloniālisma pārvešanai nepieciešama aktīva konfrontācija ar koloniālo pagātņi.

Viena no pirmajām pētniecības problēmām, kuras iepazīšana sekmētu starpdisciplināru pieeju postkoloniālisma studijās Latvijā, būtu tā saucamā “civilizējošās misijas” naratīva identificēšana vācbaltiešu sabiedrībā, presē vai literatūrā. Lai gan vairāki zinātnieki ir pētījuši civilizējošās misijas motīvu britu, kā arī vācu koloniālisma modeļi un ir norādes par tā esamību saskarē ar Austrumeiropas tautām, šis jautājums prasa rūpīgu izpēti Latvijas situācijā. Gan civilizējošās misijas pierādījums, gan noraidījums sniegtu vērtīgas atziņas, kā arī atklātu plašāku diskusiju, kurā varētu iesaistīties arī citu nozaru pārstāvji, tostarp mākslas zinātnieki un dažādu sociālo zinātņu pārstāvji.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Degļavs, Augusts (1893). *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģeneralkomisijā.
- Degļavs, Augusts (1960a [1912]). *Rīga. I. Patrioti.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Degļavs, Augusts (1960b [1912]). *Rīga. II. Labākās ģimilijas.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ein Lette (1894). Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland. *Libausche Zeitung*, 01.07.1894., Nr. 146.
- Gobineau, Arthur de (1967 [1853–1855]). *Essai sur l'inégalité des races humaines.* Pierre Belfond.
- Kleinbergs, Oto (1985). Kultūra un kultūras. *Literatūra un Māksla*, 20.09.1985., Nr. 38, 15. lpp.
- Ratzel, Friedrich (1896). *The History of Mankind.* Macmillan and Company.
- Rūmniece, R. (1987). Izdevniecība “Avots” lasītājiem. *Komunisma Rīts* (Tukums), 31.03.1987., Nr. 39.
- Upīts, Andrejs (1952). Sociālistiskā reālisma monumentālā forma. *Karogs*, 6, 597.–607. lpp.
- Valdemārs, Krišjānis (1936 [1862]) *Kaunīgie latvieši.* No: *Kr. Valdemāra Raksti.* 1. sēj. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 282.–286. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

- Abens, Aija (2004). German Land Settlement in Latvia, 1918–1940. *Journal of Baltic Studies*, 35 (4), pp. 375–391.
- Bach, Emil J. (1938). *Das Deutsche Brasilien: Eine Studie über die Kolonisation in Südamerika.* Berlin: Vowinckel.
- Bhabha, Homi K. (1984). Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *October*, 28, pp. 125–133.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture.* Routledge.

- Celle, Ojārs (1988). Vox Populi un inteliģence 1987. gadā. *Latvija Šodien*, 16, 129.–132. lpp.
- Cerūzis, Raimonds (2005). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Chakrabarty, Dipesh (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton University Press.
- Conrad, Sebastian (2012). *German Colonialism: A Short History* [Deutsche Kolonialgeschichte] (English ed.). Cambridge University Press.
- Daškevičs, J. (2013). German Land Settlement in Latvia in the Interwar Period. In: Selart, A., Smith, D. J., Donecker, S. (eds.). *Colonialism and Nationalism in the Baltic States*. Routledge, pp. 166–181.
- Fanon, Frantz (2018 [1952]). *Peau noire, masques blancs*. Editions du Seuil.
- Fanon, Frantz (1961). *Les damnés de la terre*. Présence Africaine.
- Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge*. (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books.
- Hobsbawm, Eric (1992). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Ijabs, Ivars (2014). Another Baltic Postcolonialism: Young Latvians, Baltic Germans, and the Emergence of Latvian National Movement. *Nationalities Papers*, 42 (1), pp. 88–107.
- Jakobson, Roman (1957). Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. In: Jakobson, R. (ed.). *Selected Writings: Word and Language*. Mouton de Gruyter, pp. 130–147.
- Kalnačs, Benedikts (2016). *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Kelertas, Violeta (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.
- Klineberg, Otto (1951). *Race and Psychology*. Paris: UNESCO.
- Kļaviņš, Kaspars (2013). Vēsturiskie mīti: latviešu stereotipiskās pagātnes redzējums (II). *Latvijas Vēstnesis*, 19.09.2013. Pieejams: https://lvportals.lv/viedokli/257856-vesturiskie-miti-latviesu-stereotipiskais-pagatnes-redzejums-ii-2013#_ftn1 (skatīts 04.04.2023.).
- Krupņikovs, Pēteris (1990). *Vācija un Baltija: rakstu krājums*. Rīga: Avots.
- Lancmanis, Imants (2004). Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais. [Lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. Latvijas Zinātņu akadēmija. Pieejams: http://archive.lza.lv/ww3/lat/Akad_lekcijas/Lancmanis_040924/Lancmanis_Akad_lekcija_040924_teksts.htm (skatīts 04.04.2023.).
- Langbehn, Volker, Salama, Mohammad (2011). Imperialism. In: Langbehn, V., Salama, M. (eds.). *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany*. Columbia University Press, pp. 39–55.
- Liepiņa, Dzidra (1983). *Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne.
- Loomba, Ania (2005). *Colonialism/Postcolonialism* (2nd ed.). Routledge.
- Lotman, Iu. M. (1992). O soderzhanie i strukture poniatiaa “khudozhestvennaia literatura”. No: Lotman, Iu. M. *Izbrannie stat'i*. Talinn: Aleksandra, 203.–215. lpp.

- Mieriņa, Austra (1968). *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē*. Rīga: Zinātne.
- Nairn, Tom (1981). *The Break-up of Britain: Crisis and Neonationalism* (2nd expanded ed.). NLB and Verso Editions.
- Oberlenders, Ervīns (2012). Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 22.–49. lpp.
- Osterhammel, Jürgen (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press.
- Paul, H., Estelmann, F. (eds.) (2010). *Kolonialgeschichte(n) zwischen Brasilien und Deutschland*. Frankfurt am Main: Vervuert.
- Račevskis, Kārlis (2001). Par Baltijas valstīm postkoloniālisma gaismā. Referāts Pasaules latviešu zinātnieku II kongresā. *Latvijas Vēstnesis*, 16.10.2001., Nr. 147, 6. lpp.
- Rüdiger, Horst (1928). *Deutsche Kolonisten in Brasilien: Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des südamerikanischen Raumes*. Leipzig: Quelle, H. & Meyer.
- Said, Edward W. (1994). *Culture and Imperialism*. Vintage Books.
- Smith, D. J. (2017). *The Baltic Germans: A History*. Bloomsbury Publishing.
- Stradiņš, Jānis (1990). Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1990., Nr. 2, 1.–2. lpp.
- Stradiņš, Jānis (1995). Latvija un vācieši gadsimtu gaitās. *Latvijas Vēstnesis*, 22.06.1995., Nr. 96, 5. lpp. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/35554>
- Straubergs, Jānis (1936). *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. g.s.* Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis.
- Šveics, Vilnis (1973). Baltijas tautu problēmas. *Laiks*, 05.12.1973., Nr. 97, 3. lpp.
- Mommsen, Wolfgang J. (1977). *Imperialismus: Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen. Ein Quellen- und Arbeitsbuch* [Imperialism: Its Intellectual, Political, and Economic Foundations. A Source and Workbook]. Hamburg: Hoffman und Campe.
- Young, Robert (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge.

COLONIALISM AND COLONIAL SITUATION IN LATVIA AS A POTENTIAL RESEARCH PROBLEM IN HISTORY AND LITERARY STUDIES

Imants Frederiks Ozols

Mg. philol., PhD candidate, Faculty of Humanities, Daugavpils University; lecturer, Faculty of E-Learning Technologies and Humanities, Riga Technical University
Research interests: semiotics, West Asian studies, history of colonialism and postcolonialism.

The article explores the marginal research direction of colonial and postcolonial literature in Latvian literary studies. While the reflection of Soviet experiences in literature is the primary focus in the research, the author argues that colonial experience can also be found in Latvian literature of the 19th and 20th centuries. The article examines specific issues of postcolonial research through Augusts Deglavs' trilogy *Rīga* and suggests a wider discussion of how the ethnic Latvian experience can be perceived during different historical periods. The polemic on whether the Latvian situation can be regarded as colonial is also discussed, taking into account the "German factor" of the presence of the Baltic Germans and the notion of the "civilising mission" in the German 19th century narrative.

Key words: colonialism, colonial literature in Latvia, literary studies, postcolonial studies, German colonialism.

Summary

The novel trilogy *Rīga* by Augusts Deglavs tackles a complex set of problems characteristic of the colonial literature. This includes both the privileged status of Baltic Germans in Latvia and its abusive exploitation, as well as the ethnic Latvians' feelings of being oppressed and deprived of the opportunity for normal development available to other nations. Similar problem complexes in earlier European colonial literature in Africa, Asia, and even Ireland are considered as evidence of colonial experience. Elsewhere, these issues are studied, further expanding the scope of postcolonial studies. However, even the Latvian situation in the second half of the 19th century and at the turn of the 20th century in Kurzeme, Zemgale, and Vidzeme engenders ambiguous evaluations. The author suggests a reluctance is observable in considering the experience of the Latvian speaking people at the time as a colonial experience, whereas, at least in literary studies, the period when Latvia was incorporated into the Soviet Union and the literature of the period, is considered as colonial and, subsequently, postcolonial literature.

A productive interdisciplinary discussion among historians and literary scholars is necessary for a deeper understanding of colonialism in Latvian history and its representation in literature and art. However, several significant obstacles hinder such a discussion, including fundamental differences between historical and literary approaches to facts. Successful research on colonialism requires a scientific framework that recognises the importance of both subjective experience and perception, which is crucial for establishing factual evidence. Such a framework has been developed in postcolonial studies, which is an interdisciplinary field that should be employed in the study of 19th and early 20th-century Latvian literature, culture, and politics. Additional challenges arise from the need to reassess attitudes and conclusions from the previous period following Latvia's independence in 1990. Thus, difficulties inevitably arise in utilising studies conducted during the Soviet era and in referring to their conclusions. Significant conflicts arise even in the choice of language and accents suitable for the Soviet ideological framework, such as the disproportionate emphasis on class conflicts and class struggle.

In colonial conditions, it is typical for one language, culture, or race to form the elite of society (not excluding their presence in lower social strata), while the other part of society – the “colonised” – mainly forms the lower classes. The similarity of certain narrative elements with the scientific and socio-political narrative that prevailed in the USSR is not a reason to shy away from an open discussion about the essential stage in the formation of the Latvian nation. Moreover, postcolonial psychology (Fanon) asserts that overcoming colonialism requires active confrontation with the colonial past.

One of the first research problems that would facilitate an interdisciplinary approach to postcolonial studies in Latvia is the identification of the so-called “civilising mission” narrative in the German–Baltic society, press, or literature. Although several scholars have studied the motive of the civilising mission in the British as well as German colonialism model, and there are indications of its existence in relation to Eastern European peoples, this issue requires careful study in the situation of Latvia. Both evidence and rejection of the civilising mission would provide valuable insights and open up a broader discussion, in which representatives of various fields, including art historians and representatives of various social sciences, could also participate.

Saņemts / Submitted 02.10.2022.

© 2023 Imants Frederiks Ozols, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).